

Elmúlt már a Károlyi Mihály halála tizedik évfordulójának közvetlen „apropó”-ja. Az alábbi sorokban inkább Károlyi *ürügyén* szeretnék szólni. A személyes hangvétel is csak eszköz egyes problémák érzékletesebbé tételére...

*

Zsolt Béla „Haladás” című hetilapjának munkatársa — és az általam elképzelt polgári radikalizmus ifjonti hitvallója — voltam, amikor 1946 tavaszán megérkezett Londonból Károlyi Mihály. Már kis kamaszkoromban — 1938-ban tudtam róla és az általam már akkor gyűlölt Horthy-rendszer elleni harcáról. S mert az egykori Parlamenti Múzeumban (ahová „tanulmányi kirándulásokat” tettünk a „Berzsenyi”-vel) Károlyi Mihályt dühödtebben gyalázták a feliratok, mint az 1919-es kommunista népbiztosokat, ő volt az, akit elsősorban szívembe zártam. Kamasz-hóstittem, hogy egy Serény nevű osztálytársammal együtt beosontunk a Múzeumban levő állandó „antibolsevista kiállításra”, és egy feliratot rajzszögezünk ki Károlyi képe alá: „A magyar nép hőse.”

Mondtam is neki ezt, amikor — Zsolt Béla, Bóka László és mások társaságában — ott ültem a Vörösmarty téri (azóta lebontott) „Flóris”-ban, Károlyi Mihály asztalánál. A „hős” azonban nem szólt erre semmit, csak mosolygott, mint ahogy hallgatva, mosolyogva vette tudomásul, hogy Zsolt Béla kifakadt: — Miért nem Te lettél, Elnök Uram, az új magyar köztársaság elnöke?... — Illetve csak egy ideig hallgatott Károlyi, aztán — továbbra is mosolyogva — megszólalt: — Nem tudom, helyes lett volna-e? Annyi ideig voltam emigrációban...

Csodálkoztam, hiszen nekem éppen az tetszett, hogy Károlyi emigrációban volt, hogy — így képzeltem — ha lehetett volna, akkor sem jött volna haza az intézményesített fehérterror országába, azon politikai viszonyok közé, amelyeket Siófok szült és amelyek Szálasi tébolyuralmában nyerték el kiteljesedésüket. Es bár rokonszenvesek voltak nekem azok is, akik a Szovjetunióban töltötték emigrációjukat, Károlyinál különösen imponált nekem, hogy Franciaországban és Angliában, a „politikai demokrácia” és a „műveltség” ósházáiban (ez volt akkor a képzetem) volt emigráns. Ezért csodálkoztam hát, amikor Károlyi — a maga furcsa, gurgulázó orrhangján — kifejtette, hogy azok tették a legtöbbet, akik itt bent, az országban, a néptől fizikailag sem elszakadva küzdöttek a jobb jövőért. — Ha nem lett volna az én sajátos helyzetem és jellegzetes külsőm — mondotta —, én is eljöttem volna Magyarországra, illegális munkára...

„Károlyi Mihály — ott, a „Flóris” asztalánál — bírálta Rákosit, amiért bizonyos engedményeket tett a nacionalizmusnak, de még jobban bírálta egyes szociáldemokratákat, akik a nemzeti összefogás programját mindenestül „vitézkötéses marxizmus”-nak nevezték. Zsolt Béla — akit abban az időben „népi” oldalról igaztalan támadások is értek — arról beszélt, hogy „a kommunisták felülnek a paraszti sunyiságnak, nem veszik észre, hogy a Nemzeti Parasztpárt ennek a sunyiságnak a kifejeződése”. Károlyi — nála szokatlan élelénkséggel — utasította ezt vissza, és kijelentette, hogy a Nemzeti Parasztpárt — a kétségtelen nacionalista elhajlások ellenére — a szegényparasztságot képviseli. A Kál-Kápolna-i hatalmas uradalom egykori gazdája, az OMGE egykori elnöke „Dózsa unokái”-ről beszélt és arról, milyen perdöntő különbség van szegényparaszt és gazdagparaszt között.

Károlyi Mihály szavai mélyen meggondolkoztattak, kilódítottak zavarosságom kényelmességéből. Kritikusabban kezdtem nézni környezetemet, szeretett mestereimet, saját magamat. És az ő szavai is hozzájárultak ahhoz, hogy amikor a Szabad Népből is „Dózsa unokái”-ről, a parasztság problémáiról, a föld népevel való szövetségről olvastam, már nem féltem annyira ettől, mint annak előtte. Sorsom addigi, sajátos alakulása, a szellemi közeg, amelyben éltem, és nem utolsósorban a „parasztegység” akkoriban feldobott jelszava, amely a Kisgazdapártban, a Parasztpárt egy részében és — mint riportútjaimon tapasztaltam — kifejezetten sovinszta. (bár részben megtévesztetten sovinszta) körökben élénk visszhangot vert, a parasztságtól megriadttá tett. Ebben a számomra elvont fogalomban az ellenforradalom tartalékát félttem. Károlyi szavai fekete kötetet oldottak le szememről.

Nem részletezem a folyamatot, amely lassanként közelhozott a kommunista programjával való rokonszenvig. Nem mondom, hogy szívvel-lélekkel való megértéséig, mert mire odáig került volna a sor, hogy valóban, s a magam belső színvonalán meg is értem azt a tartalmat, amit — nem tudom pontosabban kifejezni — érzelmileg már magamévá tettem, megkezdődött az, amit a személyi kultusz korszakának nevez a magyar párttörténet. A növekedő belső elkötelezettség szorongás-

sal és színleléssel — vagy legalábbis önszuggesztióval — keveredett el bennem, s miközben tényleg láttam tényleges eredményeket, és kezdtem magamat is egy nagy, újat és jót akaró csapat harcosának érezni (nem voltam, ma sem vagyok párttag), erkölcsi érzékem sok minden ellen tiltakozott. Ezt a tiltakozást aztán gyötört éjszakákon elavult, polgári moralizálásnak, magamat alávetni nem tudásnak minősítettem magamban, mint ahogy részben tényleg az is volt.

A megdöbbentő azonban az volt, hogy Károlyit, aki évekig bálványom volt és akitől, néhány beszélgetésem során, annyit tanultam, afféle polgári moralizáló-
nak, megriadt szépléleknek kezdtem — visszamenőlegesen — látni, az után, hogy megtudtam: a Rajk-per kapcsán otthagyta nagyköveti pozícióját Párizsban, és ahogy akkor mondták, disszidált. Zsolt Bélát, aki abban az időben halt meg, úgy tiszteltem, mint azelőtt, mert láttam, miként fejlődik együtt az események menetével, miképpen ítéli el Nagy Ferenc összeesküvését, a Csornoky-ügyet, miképpen közli velem betegágyán, hogy „Rákosi, úgy látszik, mégiscsak a szükségset teljesíti.” Károlyival nem volt találkozásom 1946 vége óta, Zsolt Bélával — haláláig — azonban nap mint nap találkoztam, és láttam, hogy — különböző kitérők után — a szocializmus elfogadása irányában fejlődik. Ez így is volt, mint ahogy én is — minden megemésztetlenséggel együtt is — kezdtem túljutni a meglehetősen ködös tartalmú „antifasiszta demokrácián”. Eszembe se jutott, hogy annak idején éppen Károlyi Mihály mondta Zsolt Bélának, hogy „ne féljete, a proletárdiktatúra demokrácia a valóban jószándékú, a haladást szerető értelmiség számára”. Elfogadtam a „fordulat éve” után meghirdetett proletárdiktatúrát, s a magam — fejlődési fokokat átugró — belső útját Zsolt Béla 1948—49-es fejlődésével igazoltam. Károlyi Mihály pedig úgy kezdett élni bennem, mint „aki mégiscsak kozmopolita gróf”.

Nos, ez a „kozmosopolita gróf” — a mostanában napvilágot látott Károlyi-dokumentumok kitűnően bizonyítják ezt — a legújabbkori magyar történelem egyik legtisztábban látó férfinak volt; a realitás humanista irányú (és a humanitás reális eszközökkel való) teljesítője. Volt „oktobrista” (az 1918 októberi magyar polgári forradalomban részt vevő) társaival ellentétben eljutott a leninizmusig, a Szovjetunió irányságára, és ő volt az, aki a parasztproblémák iránt bűnösen közömbös Magyar Szociáldemokrata Pártot (de a történelmi Dimitrov-beszédig a magyar valóságot nem elég árnyaltan látó Kommunista Pártot is) a harmincas évek elején a radikális földreformért való harc szükségességére figyelmeztette. Károlyi Mihály mindenkinél jobban látta, miképpen próbálja kisajátítani (és a maga színvonalára süllyeszteni) a jobboldali demagógia a szociális problémákat, és miképpen fordítja a baloldali minden mulasztását a maga hasznára. Többek között Sinkó Ervin egészében forrásértékűnek el nem fogadható, de számos részében azért meggyőző könyvéből, az „Egy regény regényé”-ből azt is tudjuk, hogy Károlyi súlyos aggodalommal figyelte az úgynevezett „moszkvai pereket”, és úgy látta, hogy e perek sok becsületet, haladó nyugati értelmiségiben támasztanak kételyeket. Ő azonban továbbra is a Szovjetunió barátja, fegyvertársa maradt, azon az elven volt, hogy ha történetek is hibák (amiket a reakció remekül kiaknázhat), a szocializmus történelmi ereje nagyobb a hibáknál. A szocializmusba vetett, marxista tudományosság-gal megalapozott bizalma nagyobb volt annál, semhogy a szocializmusnak utat törő (és ezzel egy új emberi történelmet elindító) Szovjetuniót attól féltette volna, hogy — aggodalomra okot adó jelenségek ellenére — megállhat és megcsontosodhat ott az élet előrehaladása, a dialektika. Aggályait (éppen, mert a szocializmushoz nem konformista módon alkalmazkodott, hanem a szívügye volt) 1937-ben és 38-ban is kimondta, nem törődve a szolgálélekkel. 1946-ban is voltak bizonyos aggályai a magyar pártvezetést illetően — a primitív elméknél nyilván visszatetszetek ezek az aggályok —, de Károlyi ugyanakkor kimondta, hogy a szociáldemokraták már csak utóvéd-hadjáratot folytatnak és nincs perspektívájuk, és hogy a Zsolt Béla-féle radikális polgároknak a kommunisták szövetségeseivé kell lenniük. S azt is, hogy ha a párt tisztességes — és igazán elvi — szövetségi politikát folytat, sem a parasztság, sem az értelmiség nem válhat az ellenforradalom tar-
talékává.

Ildomos-e felvetni, vagy nem, mégis felvetem a kérdést — mert szorongat —, hogy helyes volt-e vajon, hogy Károlyi, bármennyire is jogos erkölcsi okokból, 1949-ben nem tért vissza Magyarországra? Miként az immár hivatalossá lett álláspont, az én véleményem is az, hogy Károlyi — aki 1955-ben bekövetkezett haláláig egyszer sem lépett fel a magyar népi demokrácia ellen — nem cselekedett szocialistaellenes módon. De mégis szorongat a kérdés, nem kellett volna-e ennek ellenére is hazajönnie, és az eredménytelen intervenció után is újra meg újra dörömbölnie — megalapozott aggályaival — a pártvezetés ajtaján? Lelkem egyik fele nem kívánhat ilyet egy megfáradt, öreg embertől, másik fele azonban csak a

nagyon messze látót látja, aki felelős volt sokunk útjáért, azért, hogy teljesen kibontakozzék bennünk az igazi szocializmus felé való fejlődésünk. Józanul tudom, hogy miként a személyi kultusznak nem egyetlen ember az oka, úgy egyetlen ember — bármilyen kiváló emberről van is szó — nem tudta volna megállítani az eseményeknek, frontoknak azt az összekuszálódását, ami 1949 és 1956 között nálunk bekövetkezett. A történelemben az a legizgalmasabb, hogy *egyszerre* irreverzibilis és reverzibilis. Vagyis, hogy bizonyos folyamatokat — amelyeknek forrása a történelmi fejlődés ellentmondásaiban, az Ady megfogalmazta „frissen kifakadt régi sebek”-ben és a széles tömegeket is áthatni képes hamis tudatban van — azok sem tudnak megállítani, akik *látszólag* kulcshelyzetben vannak, ugyanakkor azonban — hogy ezt a régies kifejezést használjam — a belső megvilágosodás folyamata is megállíthatatlan. És annál megállíthatatlanabb, annál erősebb sodrú, minél nagyobb az ellentmondás a hangoztatott jelszavak és a gyakorlat, a tudat felülete és a lét mélye között. Nem akarom szerény személyes tudatomat — és annak „cikkakk”-jait — egy egész társadalomra, vagy akár csak egy rétegre kivetíteni, ám azért elmondhatom, hogy az értelmiség „lelké”-t éltem át, mint ahogy az egész magyar értelmiség is átélte azt az egyszerre jelentkező, ellentétes irányú folyamatokból fakadó belső válságot, amelybe én majdnem belehaltam. (S amelybe mások tényleg behaltak.) A feloldás útját Károlyi Mihály utolsó naplójegyzeteinek címe adta meg számomra: „Hűség illúziók nélkül.” Hűnek lenni, de mihez? Az aszketikus önlegyőzéshez, vagy a polgári moralizáláshoz? Nem lehet azonban figyelmen kívül hagyni az „illúziók nélkül”-t sem, tehát nem az egyik (metafizikus) és a másik (ugyancsak metafizikus) fogalomkörhöz kell hűnek lenni, hanem a *hol önlegyőzést, hol önkiteljesedést követelő, soha sem elvont, soha nem „vegytiszta” valóság*hoz. A szocializmusnak ahhoz az ellentmondásoktól, problémáktól, kanyargóktól sem mentes „próza eposzá”-hoz, amelynek fölemelő, dísztelen, nem kívülről, hanem belülről, nem a történelem mázába, hanem eredetében jelentkező pátozát oly jól példázza Károlyi Mihály pályája és vallomástétele is.

ANTAL GÁBOR

Feldmann Tibor: Kislány